

Γ. Θεματικό πεδίο του 13^{ου} Διαγωνισμού

§1. Θεματικό πεδίο: « Βία και ισχύς »

Το φαινόμενο της βίας το γνωρίζουμε στην καθημερινή μας εμπειρία ως τη στοχευμένη άσκηση ή επίδειξη φυσικής δύναμης από κάποιον δράστη με σκοπό την υπερνίκηση των φυσικών ή βουλητικών αντιστάσεων που τυχόν συναντά κατά την εκδήλωση της βουλητικής του ενέργειας. Με βάση αυτήν τη σημασιολόγηση η βία δεν ανιχνεύεται στο πεδίο των φυσικών όντων που δεν διαθέτουν κάποιο είδος βούλησης και υπόκεινται απλά σε δυνάμεις μεταβολής του φυσικού κόσμου. Νεότεροι θεωρητικοί, με προεξάρχοντα τον ηθολόγο Κ. Λόρεντς, θεώρησαν ότι η επιθετικότητα έχει ενιαία και ενστικτώδη βάση, τόσο στα ζώα όσο και στον άνθρωπο. Επομένως η επιθετική συμπεριφορά του ανθρώπου, όπως εκδηλώνεται στον πόλεμο, το βίαιο έγκλημα, τις προσωπικές φιλονικίες, καθώς και σε όλα τα είδη καταστροφικότητας, ανάγεται σε μια εγγενή ορμή, που μπορεί, υπό ορισμένες συνθήκες, να εκδηλωθεί. Ο εισηγητής της ψυχανάλυσης Ζ. Φρόυντ, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, προσέθεσε στη γενετήσια ορμή εκείνη του θανάτου, κατακυρώνοντας έτσι την καταστροφικότητα ως μία από τις δύο θεμελιώδεις ενορμήσεις του ανθρώπου. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, οι ψυχολόγοι της σχολής του συμπεριφορισμού παραμέρισαν την ανίχνευση των ανθρώπινων παθών ως αιτίων της βίαιης συμπεριφοράς, για να επικεντρωθούν στους κοινωνικούς επικαθορισμούς της εκδήλωσής της.

Σίγουρο είναι ότι φαινόμενα βίας συνοδεύουν ανελλιπώς την κοινωνική και κυρίως την πολιτική μας ζωή. Παλιότεροι φιλόσοφοι, όπως ο Τ. Χομπς, υποστήριξαν ότι δίχως τη χρήση ή την απειλή βίας είναι αδύνατη η συγκρότηση μιας πολιτικής κοινότητας. Γι' αυτό η κρατική εξουσία που μεριμνά για την κοινωνική ειρήνη δεν καταργεί τη βία αλλά προσπαθεί να τη μονοπωλήσει. Αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής συνύπαρξης, η δυνατότητα για άσκηση βίας τείνει να προσλαμβάνει σταθερή και υπολογίσιμη μορφή. Μετατρέπεται σε ισχύ, την οποία ο κοινωνιολόγος Μ. Βέμπερ όρισε ως πιθανότητα επιβολής της οικείας βούλησης στους όρους μιας κοινωνικής σχέσης. Στον πολιτισμό μας ισχύει μια γενική αρχή καταδίκης της βίας «απ' όπου αυτή κι αν προέρχεται», κατά τη συνήθη διατύπωση, αλλά η παρουσία πολλών μορφών βίας στην πραγματικότητα των κοινωνικών και των προσωπικών μας λειτουργιών μάς φέρνει συνεχώς αντιμέτωπους με ερωτήματα κρίσης της θεμιτότητας και αιτιολόγησης του αποδεκτού ή απαράδεκτου των ποικίλων εκδηλώσεών της.

Αν λάβουμε υπ' όψιν μας ή αν δεχθούμε την ύπαρξη βιολογικών καταβολών, στις οποίες μπορεί να αναχθεί η δυνατότητα των φαινομένων ανθρώπινης βίας, όπως ένστικτα (και κυρίως αυτό της διαφύλαξης της ζωής) και ορμές, είναι τότε δυνατόν να διακρίνουμε όρους, υπό τους οποίους μια επιθετική ή καταστροφική συμπεριφορά που θα εκδήλωνε ένα άτομο, θα ήταν ηθικά ουδέτερη — ή με κάποια έννοια δικαιολογήσιμη — και με ποιά; Η έννοια της βίας τότε δεν φαίνεται να είναι εφαρμόσιμη στη φύση. Όποια συμπεριφορά και αν προσιδιάζει σε ένα ζώο, ακόμη και στα ανώτερα, δεν μπορεί να το χαρακτηρίσει ούτε «φονιά», ούτε «βασανιστή». Είναι άραγε θεωρητικά δυνατό για την ανθρώπινη ύπαρξη, ακόμη και σε συνθήκες ζωτικής απειλής, να κατασκευαστεί υπό όρους ένα αντίστοιχο επιχείρημα ηθικής ουδετερότητας των αντιδράσεών του; Είναι θεωρητικά εφικτό να σκεφτούμε το πεδίο αυτό, όπως προτείνει ο Έρ. Φρομ, διακρίνοντας τις ενστικτώδεις αντιδράσεις από το διαμορφωμένο ήθος, για το οποίο θεωρούμε ότι κάθε ώριμο άτομο, παρά τους ποικίλους καθορισμούς (ιστορικούς, κοινωνικούς κλπ.), έχει την κυριότητα; Εντέλει, πέρα από περιπτώσεις που μπορεί να τεθεί το θέμα της ζωτικής απειλής, πώς μπορούμε να ενσωματώσουμε θεωρητικά το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι σε θέση να εκδηλώσει «τερατώδεις» μορφές βίας, όπως επίσης και να κάνει εργαλειακή χρήση της βίας; Με την υπαγωγή της βίας, από την άλλη πλευρά, στην οργανωμένη εξουσία και τις κοινωνικές δομές τίθεται εύλογα μια σειρά ερωτημάτων θεμιτότητας ή δικαιολόγησής της. Ποιοι είναι οι σκοποί που καθιστούν αναγκαία και νόμιμη τη συντεταγμένη χρήση βίας και μέχρι ποιο όριο δικαιούται το κράτος να προσφεύγει στη βία για την προστασία των σκοπών του; Στοιχειοθετεί η υπέρβαση αυτών των ορίων δικαίωμα βίαιης αντίστασης; Οι πολιτικοί επιστήμονες και φιλόσοφοι έχουν ασχοληθεί επανειλημμένως με τα παραπάνω ερωτήματα, δίχως να έχουν καταλήξει σε συμφωνία. Όπως και να έχει, η Ιστορία δεν περιμένει τη θεωρία: ο πολιτισμένος άνθρωπος αποδείχθηκε περισσότερο βίαιος από τους προϊστορικούς προγόνους του.

Εκείνο που καθίσταται προφανές είναι ότι ο παραπάνω προβληματισμός δεν θέτει αμιγώς θεωρητικά ζητήματα. Η ιστορική εμπειρία της ανθρωπότητας, από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, βρίθει παραδειγμάτων σκληρότητας και απάνθρωπης βίας. Η εποχή του Διαφωτισμού, που ήταν ταυτόχρονα εκείνη των αποικιοκρατικών καθεστώτων, δεν αποτελεί εξαίρεση, ενώ ο 20^{ος} αιώνας έχει να επιδείξει δύο παγκόσμιους πολέμους και την εμφάνιση αμείλικτων ολοκληρωτικών καθεστώτων, τα οποία μάλιστα ενίοτε επιβλήθηκαν με τη συναίνεση των πολιτών. Οι κάθε λογής μηχανισμοί εξουσίας, πολιτικοί ή οικονομικοί, αποδεικνύονται αδιάφοροι για τις συνέπειες των βίαιων επιλογών τους. Και οι υπάλληλοί τους υπακούουν «ευσυνείδητα» στις επιταγές της ιεραρχίας, σπέρνοντας τον όλεθρο σε ανθρώπους ή στα πλάσματα της φύσης, χωρίς συνείδηση προσωπικής εμπλοκής. Και εδώ πρόκειται για το είδος άσκησης βίας που η Χ. Άρεντ χαρακτήρισε ως την «κοινοτυπία του κακού».

Ασφαλώς δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι η βία δεν έχει μόνο σωματική εκδήλωση και δεν οδηγεί απαραίτητα στην εξόντωση εκείνων εναντίον των οποίων στρέφεται. Στο πολιτικό επίπεδο θα πρέπει επίσης να αναλογιστούμε τα πλήγματα που δέχεται η ελευθερία από την ανάπτυξη, εδραίωση και ολοκλήρωση των μηχανισμών παρακολούθησης και επιτήρησης, ένα πρόβλημα που μοιάζει να οξύνεται με τη διεύρυνση των δυνατοτήτων της ψηφιακής τεχνολογίας. Καταναγκασμοί ασκούνται εξάλλου, σε συλλογικό και σε προσωπικό επίπεδο, και με πιο έμμεσους τρόπους, π.χ. λεκτικά, ηθικά ή μέσω των ψυχολογικών και θεσμικών μηχανισμών που θέτουν σε κίνηση οι πατριαρχικές, ρατσιστικές, μισαλλόδοξες και λοιπές ιδεολογίες εξουσίας. Εκτός λοιπόν από την καταλλαγή των κοινωνικών εκδηλώσεων βίας, ζητούμενη είναι και η ανάδειξη των παραγόντων εκείνων που ευνοούν αυτές τις εκδηλώσεις ή ματαιώνουν τις προσπάθειες εξάλειψής ή περιορισμού τους.

Στην εποχή μας οι εκδηλώσεις βίας συνεχίζουν να αποτελούν, με μεγάλη μάλιστα συχνότητα, μέρος του καθημερινού γίνεσθαι σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης ζωής (στο πεδίο των προσωπικών σχέσεων, της κοινωνίας, της οικονομίας, της πολιτικής κλπ.) — τουλάχιστον όσον αφορά τη δική μας πολιτισμική πραγματικότητα. Υπό αυτούς τους όρους καθίσταται επιτακτική η ανάγκη για κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο να αποκτήσει ένα εννοιολογικό και αναστοχαστικό πλαίσιο, το οποίο θα μπορούσε να ενεργοποιήσει για να επεξεργαστεί αναλυτικά και κριτικά επί της αρχής αλλά εν τέλει και για να προσανατολιστεί πρακτικά με τρόπο συγκροτημένο, έναντι των ζητημάτων με τα οποία μας φέρνουν αντιμέτωπους οι εκδηλώσεις αυτές. Η θεματική του φετινού Διαγωνισμού, όπως οριοθετείται από το παρόν σημείωμα και τα βασικά προτεινόμενα κείμενα, προσφέρει μια αφετηρία για αυτού του είδους τον αναστοχασμό.

§2. Βασική βιβλιογραφία

Η βασική βιβλιογραφία που παρατίθεται στη συνέχεια δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως «κανονιστική» του θέματος της βίας εν γένει. Επίσης δεν πρέπει να θεωρηθεί ως «εξεταστέα». Τίθεται από την ΕΟΕ ως ενιαία βάση και πλαίσιο για την οριοθέτηση του πεδίου και των προβληματισμών της θεματικής του 13^{ου} Διαγωνισμού. Οι συμμετέχοντες μαθητές και καθηγητές μπορούν κατά την προετοιμασία τους να αξιοποιήσουν περαιτέρω κείμενα για να εμπλουτίσουν τους στοχασμούς τους. Εκτενέστερο υλικό, πέρα από τη βασική βιβλιογραφία, μπορεί να προταθεί από την ΕΟΕ υποστηρικτικά και στην ηλεκτρονική τάξη, από το οποίο οι συμμετέχοντες μπορούν να κάνουν τις επιλογές τους, χωρίς αυτό να τους περιορίζει να προεκτείνουν τη μελέτη τους κατά την κρίση τους.

ΠΛΑΤΩΝ

Πλάτωνος *Γοργίας*. Εισαγωγή - μετάφραση - σημειώσεις: Παύλος Καλλιγιάς. Αθήνα [2020]: Εκδόσεις Στιγμή / Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, 60.

* Προτείνεται ο λόγος του Καλλικλή (482c-486d), έξοχη έκφραση του δικαίου της ισχύος με διαχρονική απήχηση σε νεότερους κριτικούς της ηθικής, όπως ο Νίτσε.

ARENDET, Hannah (Χάννα Άρεντ)

Η ανθρώπινη κατάσταση (Vita activa). Μετάφραση: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Στέφανος Ροζάνης. Αθήνα: Εκδόσεις «γνώση» / Φιλοσοφική και Πολιτική Βιβλιοθήκη.

* Προτείνεται το υποκεφάλαιο: V.28 Η δύναμη και ο χώρος της δημόσιας εμφάνισης (σελίδες 272-283).

Περί βίας. Εισαγωγή και νεοελληνική μετάφραση: Βάνα Νικολαΐδου-Κυρανίδου. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια / Φιλοσοφικοί δρόμοι (2000).

* Προτείνονται τα μέρη II και III του έργου.

FOUCAULT, Michel (Μισέλ Φουκώ)

Η μικροφυσική της εξουσίας. Μετάφραση και σχόλια Λίλας Τρουλινού. Αθήνα: Εκδόσεις Ύψιλον.

* Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια συλλογή συνεντεύξεων, συζητήσεων και δοκιμών του Μ. Φουκώ, στην οποία δόθηκε ο συγκεκριμένος τίτλος στην ελληνική έκδοση. Προτείνουμε κυρίως το πρώτο κείμενο, που είναι ο διάλογος μεταξύ των Μ. Φουκώ και Ν. Τσόμσκυ για την ανθρώπινη φύση (σελίδες 11-66).

FREUD, Sigmund (Ζίγκμουντ Φρόυντ)

Επίκαιρες παρατηρήσεις για τον πόλεμο και τον θάνατο. Πρόλογος: Γιώργος Βάμβαλης. Μετάφραση: Λευτέρης Αναγνώστου. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος / Ψυχαναλυτική βιβλιοθήκη (1998).

* Προτείνεται η Επιστολή του Φρόυντ προς τον Αϊνστάιν.

FROMM, Erich (Έριχ Φρομ)

Η ανατομία της ανθρώπινης καταστροφικότητας. Ελληνική μετάφραση Τζένης Μαστοράκη. Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη (1977, σε δύο τόμους).

* Προτείνονται τα κεφάλαια 9-10 του Γ' μέρους (Καλοήθης και κακοήθης επιθετικότητα, σελ. 277-395).

HOBBS, Thomas (Θωμάς Χομπς)

Λεβιάθαν ή Ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής και λαϊκής πολιτικής κοινότητας. Εισαγωγή: Αιμίλιος Μεταξόπουλος. Μετάφραση: Γρηγόρης Πασχαλίδης, Αιμίλιος Μεταξόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις «γνώση» / Φιλοσοφική και Πολιτική Βιβλιοθήκη (2006²).

* Προτείνονται τα κεφάλαια 13, 17 και 18 του έργου.

§3. Προτεινόμενα κείμενα που περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια

Τα κείμενα που αναφέρονται στην ενότητα περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια του λυκείου και επομένως βρίσκονται εύκολα στη διάθεση των εκπαιδευτικών και των μαθητών τους. Άπτονται άμεσα του θεματικού πεδίου που προτείνουμε και ενισχύουν τη σύνδεσή του με το πρόγραμμα σπουδών του λυκείου και τις στοχοθεσίες του.

ΑΙΣΧΥΛΟΣ

Προμηθέας Δεσμώτης. Νεοελληνική μετάφραση Π. Μουλλά. Επιμέλεια Γ. Χριστοδούλου. Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή / Βιβλιοθήκη αρχαίων συγγραφέων, 49.

* Απόσπασμα του έργου περιλαμβάνεται στο βιβλίο του μαθήματος Νεοελληνικής γλώσσας της γ' λυκείου: *Έκφραση-Έκθεση* τεύχος γ', κεφ. 3 Δίκαιος λόγος, άδικος λόγος.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Θουκυδίδη, *Ιστορία*. Εισαγωγή, μετάφραση και σημειώσεις από τον Ν. Μ. Σκουτερόπουλο. Παρατίθεται και το αρχαίο κείμενο. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις (2011², σελίδες εισαγωγής 29 + 1191 + 37 ευρετήριο, βιβλιογραφία: σε 24 εκ.).

* Προτείνεται επιλογή χωρίων που αποδίδονται οι συνθήκες της πολεμικής βίας: π.χ. Γ 112-113 (η σφαγή των Αμβρακικών), Γ 41-49 (ο λόγος του Διοδότου για την τύχη των Μυτιληναίων) και Ε 89, 105 (διαπραγματεύσεις Μηλίων και Αθηναίων) — το τελευταίο απόσπασμα περιλαμβάνεται στο βιβλίο του μαθήματος Νεοελληνικής γλώσσας της γ' λυκείου: *Έκφραση-Έκθεση* τεύχος γ', κεφάλαιο Η πειθώ, 5β. Το δίκαιο της πυγμής.

ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, Ευάγγελος

Το δίκαιο της πυγμής. Συλλογή δοκιμών. Αθήνα: Εκδόσεις Νόηση / Φιλοσοφία (2012²).

* Απόσπασμα του έργου περιλαμβάνεται στο βιβλίο του μαθήματος Νεοελληνικής γλώσσας της γ' λυκείου: *Έκφραση-Έκθεση* τεύχος γ', κεφάλαιο Η πειθώ, 5β. Το δίκαιο της πυγμής.

SARTRE, Jean-Paul (Ζαν-Πωλ Σαρτρ)

Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός. Διάλεξη στη λέσχη Maintenant. Νεοελληνική μετάφραση Αντώνη Χατζημωυσή. Εισαγωγή-σημειώσεις: Αρλέτ Ελκαΐμ-Σαρτρ. Αθήνα: Εκδόσεις Δώμα / Τα στοιχειώδη, 3 (2020).

* Απόσπασμα του έργου περιλαμβάνεται στο βιβλίο του μαθήματος Λογοτεχνίας της γ' λυκείου, *Κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας* τεύχος γ', με τον τίτλο: «Ο εγκαταλειμμένος άνθρωπος».